

Щербенко Едуард

ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ І НІГІЛІЗМ

У статті показано сутність революційних змін на прикладі Помаранчевої революції 2004 р. Автор досліджує правомірність використання поняття революції для опису відповідних політичних перетворень в Україні, підкреслює важливість спонтанності та встановлення нових начал для пояснення сутності даної події.

Одне з головних питань, яке дискутується щодо подій листопада - грудня 2004 р. в Україні, - чи були вони революцією. При цьому учасники обговорень неодноразово звертали увагу на необхідність уточнити, що саме розуміти під словом «революція». Але цікаво те, що фактично у частини опонентів наявний консенсус у ставленні до революції як позитивного явища; і до цього пункту варто придивитися уважніше. На наш погляд, можна визначити цей не виражений явно образ революції як поєднання двох характеристик: 1) спонтанності та 2) встановлення принципово нового порядку (тобто нових *принципів*, начал) *. На користь запропонованого трактування свідчить, зокрема, те, що революційний характер подій, як правило, заперечується саме за цими двома пунктами. Стверджують, по-перше, що акції протесту були суцільно керованими опозицією, яка маніпулювала діями учасників; по-друге, що в суспільстві в результаті подій «нічого не змінилось» **.

Сама суперечка щодо названого питання є важливою з простої причини. У полеміці, яка точиться стосовно оцінки подій, проходить фактично не одна, а дві дискусії. Окрім двох звичайних позицій - «за», тому що це була справжня революція, і «проти», тому що такої не було, неявно присутня ще одна, яку можна було б сформулювати так: «революції не було, тому що насправді їх ніколи не буває». Таким чином, від того, як пройде дискусія,

великою мірою залежить спосіб, яким ми, українське суспільство, будемо усвідомлювати світ і себе в ньому; зокрема, чи будуть у цьому способі усвідомлення артикульовані елементи, які роблять суспільство громадянським і які творять націю.

Пояснимо нашу думку. Зрозуміло, що суспільство, в якому є поняття *свободи*, відрізняється від суспільства, де такого поняття немає. Але поняття не є самою лише лексемою, воно є згустком досвіду; «мати про щось поняття» - означає не те, що мені відомо слово, а те, що я за допомогою цього поняття розумію навколишні речі і дію так, як не зміг би діяти без нього. Отже, те, в яких поняттях ми проінтерпретуємо безпрецедентні події кінця 2004-го року, саме стане до певної міри прецедентом, визначивши певні горизонти нашої дії.

Згадана «третя» позиція, по суті, заперечує певну **форму**, через яку здатні здійснювати себе громадяни, суспільство в цілому; адже якщо «розшифрувати» сенс подій, які назвали революцією, наприклад, як «самоорганізацію суспільства на нових началах для ненасильницького опору намаганням частини еліти неконституційним способом здобути владу» - то із такого заперечення випливає, що подібна самоорганізація неможлива; отже, якщо подібне намагання виникне, громадяни *поняття не матимуть*, що у них є цей шлях.

Усунення таких продуктивних форм, які розширюють можливості особистості, по суті, руйнує

* Причому цей порядок мислиться прогресивнішим за певною уявною шкалою: «на порядок вище». Це означає, що попередній порядок не скасовується, а над ним добудовується новий, «більш високий». Відповідно, явище стає впорядкованішим, багатомірнішим - і завдяки цьому зростає ступінь його свободи, що й пояснює оцінку цього переходу як прогресивного: тобто прогрес відбувається за мірою свободи.

** Зазначимо, що процеси самоорганізації як такі й у природі, і в суспільстві є загальноновизнаним явищем - їх, до речі, визнає і частина тих, хто заперечує, що до таких належали події листопада - грудня (досить нагадати формули на кшталт «народ не прийме» чогось, «народ станс проти» і т. д.; та й події 1917 р., які лежать в основі ідентифікації ряду таких суспільних груп, завжди тлумачаться ними як прояв, за Марксом, «природноорганічного процесу», автентичний вияв розвитку суспільства, а в жодному випадку не маніпуляція).

живий спосіб усвідомлення особистістю себе і світу і є типовим проявом нігілізму.

Виходячи зі сказаного, нам видається цінною спроба послідовного викладу аргументів щодо: 1) спонтанності і 2) введення нових начал як двох принципових характеристик обговорюваних подій. Така аргументація демонструє підстави застосування для опису подій терміна «революція» у зазначеному трактуванні й обґрунтовує необхідність збереження в мові суспільства продуктивної форми, позначеної цим символом.

Спонтанність. Загалом кожна людина має сформовану на основі досвіду більш або менш розвинену природну здатність відрізнити явища, які народжуються спонтанно, від тих, які були планово керовані. На практиці ми просто посилаємося на той чи той вердикт цієї нашої здатності. Але при аналітичному розгляді ми утримаємося від такого простого посилання на численні свідчення учасників подій щодо того, що все відбувалося саме «вживу», і спробуємо відшукати інші джерела підтвердження спонтанності цих акцій. Утримаємося також від того, щоб спиратися на численні висловлювання учасників і прибічників акцій про враження, що в опозиції немає чіткого плану дій (хоча до певної міри це може свідчити на користь спонтанності: адже за умов організації колективних дій надзвичайно важливо, щоб учасники були переконані, що керівництво має чітку програму).

У пошуку більш ґрунтовних доказів спонтанності подій спробуємо звернутися до аргументів, які **логічно** суперечать поясненню подій як керованих. На наш погляд, такі аргументи можна знайти, звернувшись, зокрема, до практики застосування символіки на Майдані.

Наприклад, у листівці (російською мовою), датованій 27 листопада 2004 р. (шостий день акцій), яку вільно роздавали на Майдані і яка мала заголовок «Полезная информация», з даними про контактні телефони, адреси тощо, у пункті щодо символіки було зазначено: «К сожалению, централизованно символика нигде не производится, не продается и не выдается. Большинство людей изготавливает ее самостоятельно. Спасибо за понимание!» [1]. Зрозуміло, якщо ми плануємо акції, тим більше ті, що мають таку важливу символічну складову, оплатити прихід людей на місце і не оплатити символіку, яку їм треба роздати, а залишити це на їх власну ініціативу – суперечить елементарній логіці; якщо ж люди справді робили це з власної ініціативи, то в листівці речі, природно, названі своїми іменами. Другий факт – пісні, які

виконувалися зі сцени Майдану, так само в той час не були тиражовані на касетах і дисках, щоб поширювати їх серед громадян, як належить символіці (до речі, знаменита «Разом нас багато, нас не подолати», яка перетворилася на «гімн» подій, пролунала на Майдані лише на четвертий день – хоча гімн як один із центральних елементів символіки, звісно, готується задалегідь).

Наступний пункт стосується вже концептуального підґрунтя використання символіки. Одна з учасниць подій, учителька Л. Мірошниченко, розмірковуючи з приводу утвердження під час «помаранчевих» акцій національної ідеї, «народження нації», про що багато говорили, зазначила: «Українська національна ідея виявилася зовсім не такою, якою ми її уявляли. У ній поки що не помічені соняшники, рушники, безкраї чорноземи і сало з шароварами. Ідея явила себе мокрою, холодною, змерзлою, але щасливою і пісенною» [2]. У той же час зрозуміло, що при спробі «сконструювати» характер акцій як таких, що «утверджують націю», згаданий етнографічний антураж неминуче посів би ключове місце.

Отже, навіть на рівні символічної практики, яка мала надзвичайно важливе значення, ми можемо зафіксувати елементи, які засвідчують спонтанний вимір «помаранчевих акцій». Звісно, за бажання спростувати за будь-яку ціну ці факти також можна витлумачити як «надзвичайно хитрий задум» організаторів, проте для неупередженого судження, ґрунтованого на здоровому глузді, вони, на наш погляд, є досить переконливими. Природно, певні організаційні рішення керівництво опозиції приймало, але вони ґрунтувались на тому, що *вже* виникло, – автономному протесті громадян.

Перейдемо до другого пункту нашого викладу – **встановлення нових начал**. Феноменом, який супроводжував Майдан, стала непередбачувана напередодні подій (як і самі масштаби акцій) тема «народилася нація».

Це твердження, яке можна було почути в ті дні повсюдно, очевидно, ґрунтувалося на певному спільному відчутті. Але, як відомо, не завжди голос народу – голос Божий. Отже, якщо тут справді була інтуїція щодо певних реалій, бажаним було б прояснити цей предмет.

Відомий теоретик Бенедикт Андерсон описує нації як уявлені спільноти. У книжці з однойменною назвою він, торкаючись значення паломництва для всесвітніх релігій, пише: «Справа не лише в тому, що в умах християн, мусульман чи індусів такі міста, як Рим, Мекка чи Бенарес, були центрами сакральних географій, але й у тому, що їх

центральність переживалась і "наочно втілювалась" (у драматургічному сенсі) постійним потоком паломників, що рухалися в їхній бік із віддалених і *іншим чином не пов'язаних* місцевостей. По суті, зовнішні межі старих релігійних уявлених спільнот у певному сенсі визначалися тим, які паломництва здійснювали люди. Як уже раніше відзначалося, дивне фізичне сусідство малайців, персів, індійців, берберів і турків у Месці є чимось незбагненим без уявлення про їх спільність, що вилилося в певну форму. Бербер, зіштовхуючись із малайцем біля воріт Кааби, образно кажучи, має запитати самого себе: "Чому ця людина робить те саме, що і я роблю, промовляє ті самі слова, що і я промовляю, хоча ми не можемо навіть поговорити один з одним?". І тільки-но виникає таке питання, на нього існує одна-єдина відповідь: "Тому що *ми...* мусульмани"» [3].

Порівнюємо з цим висловлювання одного з учасників подій у бесіді з російським кореспондентом: «Я прийшов у першу ніч, після того як оголосили результати, о п'ятнадцятій на першу. Метро вже закрилося, більша частина народу роз'їхалася. Виходжу на Хрещатик, а тут - усього чоловік двісті з одного боку і чоловік тридцять - з іншого. Перегородили вулицю - поставили якісь палички і між ними помаранчеву стрічку натягнули. І йде чутка, що зараз будуть розганяти. Що робити? Не знаю, думаю, але щось робити буду, не підіду Я дивлюсь у вічі інших людей. І розумію, що з цією людиною мені загалом-то нема про що розмовляти, вона зовсім інша. Але вона прийшла сюди тому ж і не йде тому ж, що і я. Не хоче їм підкорятися. І якась іскорка проскакує, ми один одному посміхаємося... Там у перші дні була якась дивовижна енергетика... Люди весь час одне одному посміхалися. Тому що кожен відчув себе вільним - і невідомо, що буде» [4].

Численні такі свідчення розсіяні по друкованих і електронних ЗМІ. До цього досвіду виявилися причетними мільйони: тут (з телебаченням це «тут» включало в Майдан усю Україну) - жителі численних міст і містечок змогли уявити себе співгромадянами. Власне, ця «іскорка» і є головним героєм подій: сотні тисяч людей, різних регіонів, кон-

фесій, мов, яким було «нема про що розмовляти», зустрічаючись один з одним і запитуючи себе, чому ці, такі інакші, навколо, роблять те саме - давали таку ж відповідь: «Тому що *ми...*». Як писала вже цитована Л. Мірошніченко, «обличчя мільйонів людей виявились поруч, і, зазирнувши в них, ми зрозуміли, що жити один без одного не можемо і не будемо» [2].

Звернемо увагу, що спільність, яку описують через спалах, як те, що виникло спонтанно, - насправді ґрунтувалася на певних порядках, які **вже** практикували громадяни. Пошлемося на два загальновідомі факти: масову участь виборців у перевірці себе у списках виборчих комісій *перед* першим і другим туром і результати опитування влітку 2004 р., де більше половини опитувачів відповіли, що будуть голосувати за Ющенка, і так само більше половини - що перемаже Янукович. Перший факт показує, що громадяни ставилися до свого права голосувати як до дієвого інструменту участі в державних справах (і опосередковано - про законослухняність, готовність діяти легальним шляхом); другий - що з'явився статистично значущий прошарок виборців, які голосують, виходячи не з «результату, який все одно буде, що б я не робив», а з особистих переконань, які базуються на певних принципах, що в очевидний спосіб обмежує можливості маніпуляції і може давати несподівані для самих акторів результати *.

Отже, принцип «моя хата скраю» був на практиці усунутий зі значущих ділянок життя в українському суспільстві ще напередодні виборів; проте від початку потужними акціями на Майдані був спричинений детонуючий ефект: учасники і прихильники побачили, *як їх багато*. Побачили, що те, з чого виходили як зі своїх особистих принципів, діючи в колі подій свого приватного життя, є принципом мільйонів; що це природно - бути таким, чинити так. Як писала авторка статті в «Известиях. Україна» Л. Ліс: «Стався важливий переворот у сприйнятті масових акцій - вони вже не вважаються елементами дестабілізації ситуації, як це було в часи "касетної кризи"» [5]. Відбулося пізнання себе, своїх дій відповідального громадянина у *нормі* **.

Це пояснює той надзвичайний стан піднесення, який панував на Майдані. Екзистенційний момент,

* Щоб пояснити, наведемо висловлювання американського політика стосовно схожого випадку: «Я провів власне опитування. Я опитав п'ятнадцятеро людей. Кожен сказав, що він не вірив, що Трумен може перемагти. Але всі п'ятнадцять сказали, що голосували за Трумена».

** У цьому сенсі славнозвісне «Разом нас багато, нас не подолати!» означає не просто факт наявності більшості (що може бути абиякою), а **феномен** більшості, поєднаної початками **гідності, громадянської відповідальності**. Тобто народження спільноти, об'єднаної на інших началах, яка належить до іншого порядку. І сенс не в тому, що з нами, раз ми більшість, нічого не зробити - а в тому, що не усунеш ці начала, які поєднали нас, у тому, що «**Свободу** не спинити!»

якими є всі моменти пізнання - від відкриття кохання у своєму житті до Архімедової «сврики!» - завжди супроводжується трансформацією ідентичності, коли людина суміщується з новою картиною світу. Відкриття таких принципів (а було відкрито «ми... співгромадяни, ми... українці») спричинило і таку несподіванку, як мирну зустріч, до братання - з жителями східних регіонів, привезених до столиці як «протывагу» повсталим на Майдані. Йдеться не тільки про ненасильницькі дискусії, про розділені хліб і дах. Зафіксовані на фотографії того часу двоє демонстрантів, які, стоячи поряд, розмахують один помаранчевим, інший - біло-блакитним прапором, і означає: «я визнаю в тобі такого ж громадянина, як сам, який має право голосувати за того, кого обрав». Жителі «протилежних» регіонів зустрілися у просторі Майдану саме як громадяни спільної країни.

Отже, прийняття положення про *реальну* трансформацію принципів суспільного життя як опис феномену Майдану дозволяє пояснити цілу низку таких різних несподіваних явищ, як мирний від початку до кінця характер протесту (але для свідомих громадян це природно); ввічливість і усміхненість демонстрантів, додержання громадського порядку - за відсутності міліції і присутності сотень тисяч людей - жодної бійки, розбитої шибки (але людина, яка відкриває для себе причетність до більш високого порядку, природно, стає поряднішою); відсутність епідемії за умов масових акцій у зимові морози, при температурі до -15 градусів і нижче (адже у стані внутрішньої мобілізації людина набуває підвищеної захищеності: «на війні не хворіють») тощо. Якщо ж ми відкидаємо це положення, нам доводиться заперечувати такі факти або приписувати їх особливим технологіям маніпулювання, «зомбуванню» і підкупу. Зрештою, йдеться про вибір між двома моделями опису - через честь і достоїнство або через американські ваялки і наколоті апельсини.

Таким чином, ми виклали аргументацію на користь інтерпретації подій листопада - грудня 2004 р. як таких, що характеризуються: 1) спонтанністю і 2) введенням нових продуктивних принципів, начал, - і через це можуть розглядатися як революційні. Отже, назва Помаранчевої революції є щодо них цілком правомірною.

Наостанок зазначимо, що з цього визнання змін революційними - тобто такими, що відбулись

у вимірі принципів, начал організації суспільства - впливає також те, що вони наразі не є завершеними: адже завдання революцій, утвердження цих принципів як загальноприйнятих норм, перетворення їх на традицію не здійснюються за місяць чи рік. Майдан можна описати як феномен демократії участі - на відміну від підданської демократії, що була характерна для «допомаранчевої» України (перехід між цими двома типами, безумовно, також має революційний характер). Але чи гарантований цей перехід? Очевидно, ні. Як зазначав В. Полохало, за підсумками подій кінця минулого року, суспільство не може усунутися від політичного процесу, - або, за словами одного з авторів «Української правди», прибічники Помаранчевої революції не мають права на «розчарованість»: адже її здобутком є саме можливість вільно будувати те, що ми вільно обрали. Громадяни можуть мати тільки таке суспільство, яке вони побудували самі. І так само, як без конкретних зусиль відповідальних громадян, що стали передумовами Помаранчевої революції, не було б на чому «спалахувати» згаданих «іскорці», так само лише відповідальні зусилля у нових умовах, щоденне розширення простору свободи всіма громадянами - і є єдиним способом її втримання. Нагадаємо, що сам Майдан жив і змінювався день у день, стаючи собою поступово: якщо в перший день, за численними згадками, жителі наметового містечка боялися брати продукти у киян, з огляду на можливі провокації, то за дві-три доби постачання гарячою їжею, теплим одягом, надання житла стали звичайною нормою; якщо на початку «донецьких» боялися, то за три-чотири дні це змінилося братанням і «Донецьк! Ви нам не вороги - заходь на пироги!». Майдан перетворився на величезну реторту, де шаленими темпами, як на Клондайку, - щодня зростав соціальний капітал.

Оскільки внутрішніх обмежень для цього зростання немає, все залежить виключно від нашої готовності йти цим шляхом далі. Через наші дії Майдан може залишитися в історії України символом здійсненого, як Київська Русь і Запорізька Січ, а може залишитися лише тим, про що запитує поет: «Иль, судеб повинуясь закону, все, что мог, ты уже совершил - Создал песню, подобную стону, и духовно навеки почил?». Станеться так чи інакше - залежить від нас.

1. [Листівка] Полезная информация // Архів автора.
2. Що хорошего? Що поганого? // День - 2004 - 4 грудня.
3. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма. - М., 2001. С. 77.
4. Буртин А. Впечатления от «помаранчевої революції» // <http://www.globalaffairs.ru/articles/3336.html>
5. Лис Л. Трехцветный катарсис // Известия. Украина. - 2004. - 27 ноября.

E. Shcherbenko

THE ORANGEREVOLUTION AND NIHILISM

There is investigated a nature of Orange revolution of 2004 in the article. An author examines the possibility of use the concept «revolution» for relevant political transformation in Ukraine. For this purpose he shows an important meaning of spontaneity and the establishment of new principles.